

METODY GEOGRAFICKÉHO VÝZKUMU MĚSTA¹

**Martin Ouředníček, Jakub Novák, Jana Temelová,
Petra Puldová**

*Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje,
Přírodovědecká fakulta, Univerzita Karlova v Praze*

Abstrakt

Současný geografický výzkum města v mnohém navazuje na sociálně ekologický přístup chicagské školy, předválečnou pražskou antropogeografii, pražskou sociologii města a teoretické myšlenky albertovské školy sociální geografie. Příspěvek popisuje současné přístupy a metody využívané v českém sociogeografickém výzkumu města. Mezi stěžejní znaky současného výzkumu patří důraz na kombinaci kvantitativních a kvalitativních metod, využití případových studií a hodnocení problémů a témat v několika měřítkových úrovních sledování.

Za hlavní výzkumné metody lze považovat kromě statistické analýzy kartografickou a GIS analýzu a vizualizaci, terénní šetření využívající metod pozorování, dotazníku, rozhovoru s klčovými aktéry, metody výzkumu percepce včetně využití mentálních map, deníkových záznamů a metody Delphi.

Pozornost příspěvku je zaměřena na zdůraznění nezbytnosti empirického výzkumu města směřujícího k odhalení základních mechanismů vzniku a vývoje prostorové diferenciace a změn v charakteru sociálního a fyzického prostředí města. Jako specificky geografické je hodnoceno sledování jevů a procesů na několika měřítkových úrovních od makroregionálního pohledu až po analýzu jednotlivých prvků nebo aktérů a kartografická prezentace výsledků výzkumu. Velká pozornost je věnována především mikroúrovni sledování,

1 Článek vznikl za podpory MŠMT ČR v rámci projektu Národního programu výzkumu II 2D06012 „Sociálně prostorová diferenciace obyvatelstva a její vliv na kvalitu života ve městech a obcích České republiky“ a s pomocí výzkumného záměru MSM 0021620831 „Geografické systémy a rizikové procesy v kontextu globálních změn a evropské integrace“.

kteřá umožňuje komplexní hodnocení sledovaných jevů a procesů a nalezení kauzálních závislostí a vysvětlujících faktorů. Jako příklady jsou uvedeny vybrané výstupy ze současných výzkumů autorů.

Úvod

Výzkum města patří mezi zásadní témata současné sociální geografie. Okruh výzkumu nazývaný „urban studies“ zahrnuje řadu témat nazíraných z pohledů mnoha vědních oborů sociálních i technických věd. V případě hodnocení sociálního prostředí měst je studium geografie města tradičně spojené především s urbánní sociologií. Předkládaný text je v první části zaměřen na teoretické, a zejména metodologické zdroje současného sociogeografického výzkumu měst v Česku. Hodnoceny jsou především přístupy na hranici geografie a sociologie, zahraniční i českého původu. Hlavním cílem příspěvku je však podat přehled výzkumných metod a přístupů k uchopení jevů a procesů v současných postsocialistických městech. Jako příklady zde slouží výstupy z několika recentních výzkumných projektů autorů článku.

CHICAGO JAKO URBÁNNÍ LABORATOŘ

Práce sociologů chicagské školy jsou inspirací pro většinu autorů zabývajících se městským prostředím. Pro sociální geografii jsou inspirativní na prvním místě prostorové aspekty vnímání města. Tento přístup studia města je pro sociologii méně obvyklý než v geografii a u autorů chicagské školy zdůrazněný využitím map pro vizualizaci empirických dat získaných často za malá území ve městě (např. Thrasher 1927, Zorbaugh 1929). Ve 20. a 30. letech se začaly ve velkých amerických městech využívat pro sčítání lidu malé územní jednotky (census tracts) a poprvé tak bylo možno sledovat prostorové vzorce sociálních a demografických charakteristik detailně pro dynamicky se měnící americká města.

Městské prostředí však bylo popisováno a mapováno mnohem detailněji především díky **práci v terénu**, která připomínala spíše in-

vestigativní žurnalistiku a kde byl často kladen důraz na příběh lokality nebo detailní mikrosondy do života vybraných sociálních skupin obyvatelstva (Anderson 1923, Thrasher 1927). **Případové studie** komunit nebo lokalit byly často leitmotivem publikací vydaných Chicagskou univerzitou (Wirth 1928, Zorbaugh 1929).

Výzkum městského prostředí byl v Chicagu zaměřen významným způsobem na sledování **mobility**, která byla např. pro Burgess hnačím pulzem vývoje komunity. Vedle migračních procesů, které byly paralelou k ekologickým principům, se pozornost autorů chicagské školy zaměřila i na sledování dopravních charakteristik nebo nárůstu telefonických kontaktů obyvatel rostoucího Chicaga (Burgess 1925). Katedra sociologie ovlivňovala již tehdy teoretické přístupy v chicagské sociální geografii (Colby 1933), na které později navazovali další významní urbánní geografové Chicagské univerzity (Harris, Ullman, Berry aj.).

Je zajímavé, že řada z témat výzkumu představitelů chicagské školy se později rozvinula do samostatných výzkumných směrů, které však postrádaly komplexnost vyjádřenou v pracích z prvního období. Vyhraněnost metod a jejich propracovanost (ale také složitost) byla v kontrastu s jednoduchými metodami chicagské školy. V sociologii se navíc výzkum oproti od zakotvení komunit v prostoru (např. Wellmanova *community liberated*, Wellman; Leighton 1979). Prostorové analýzy produkované geografů zůstávaly u popisu takřka výhradně bez rozvinutí ve studium případových studií na úrovni sousedství. Výzkum lokálních komunit byl do značné míry nahrazen etnografickými studiemi zaměřenými na zvláštnosti často exotických a venkovských lokalit beze snah o generalizace.

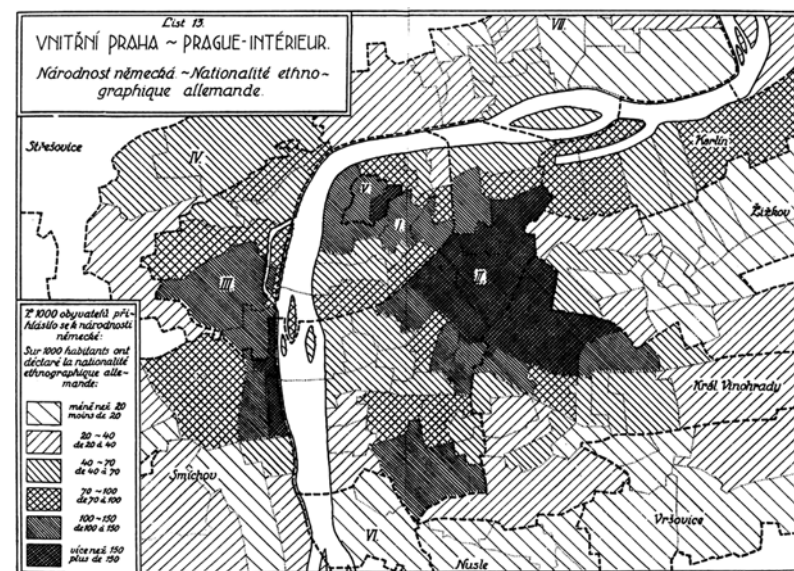
Návrat k odkazu chicagské školy znamenal až multiparadigmatické období na přelomu tisíciletí, kdy se stále častěji v sociologii i urbánní geografii prosazují tzv. community studies. Vedle role globálních ekonomických procesů, role institucí a pozornosti výzkumu struktur na mikroúrovni města se v současnosti můžeme setkat opět s výzkumem lokalit, městských čtvrtí nebo sousedství. Za významný impuls k oživení výzkumu lokálních komunit můžeme považovat založení časopisu *City & Community* (opět v Chicagu, i když na jiné univerzitě) na počátku třetího tisíciletí.

PRAHA JAKO URBÁNNÍ LABORATOŘ

Okruh výzkumníků zabývajících se městem je v České republice relativně úzký, což společně s letitou izolací od světové literatury i minimálními kontakty na mezinárodních konferencích způsobilo zákonitě zpoždění a nedostatečnou hloubku výzkumu také v sociální geografii města. Přesto se můžeme pokusit o srovnání stěžejních zdrojů poznání světových urban studies s naší tradicí městského výzkumu. Nesnažíme se přitom postihnout celou šíři sociální geografie a sociologie města, ale pouze myšlenkové směry, které přímo ovlivnily autory tohoto příspěvku. Zároveň se snažíme vyzdvihnout ty práce, které měly za cíl studium sociálního prostředí Prahy a jejichž autoři alespoň částečně působili na Univerzitě Karlově. Necháváme proto stranou jak hodnocení sociologie města Bláhy (rozebráno např. v Janák 2006), tak zejména rozsáhlou školu geografie s tématem osídlení, kde města vystupují jako jednotky v sídelním systému (nejvýstižněji v Hampl; Gardavský; Kühnl 1987).

Antonín Boháč již v roce 1923 takto popsal ekologické principy široce citované z pozdějších prací Burgesse a Hoyta: „Proudění obyvatelstva v Praze jest všeobecně takové, že velká část přistěhovalců se usazuje ve vnitřní Praze, vytlačuje odtud domorodé obyvatelstvo, které se stěhuje do obcí předměstských.“ (Boháč 1923: 56) Boháč, který přednášel demografii na Přírodovědecké fakultě, těžil zejména z vlastní práce při přípravě sčítání lidu 1921 a 1930. I když neexistovaly detailní statistické jednotky (census tracts) jako v Chicagu, patřila pražská demografická statistika především díky Boháčovi v tomto ohledu zřejmě mezi světovou elitu. Dokladem mohou být některé mapy v Boháčově knize založené na populačním cenzu z roku 1921.

Za počátky urbání geografie zaměřené na výzkum vnitřní prostorové struktury města a hodnocení aspektů sociálního prostředí lze považovat pedagogickou a vědeckou činnost Julie Moschelesové na Přírodovědecké fakultě. V akademickém roce 1937/38 vypsala přednášku Zeměpis města a ve své práci v řadě ohledů navazovala na myšlenky chicagské školy. Město považovala za živý sociální organismus, který je vnitřně diverzifikován. Právě rozdíly ve vnitřní sociálně prostorové struktuře města byly rozebrány v asi nejvýznamnější stati

Obr. 1 Boháčova mapa založená na podrobném územním členění Prahy s daty ze sčítání 1921
Zdroj: Boháč (1923)

o Velké Praze (Moschelesová 1937). Podobně jako autoři chicagské školy pracovala s relativně zevrubným vnitřním členěním města. Vynikající detailní znalost pražského prostředí využil ve své knize Jiří Král (1946) vycházející z antropogeografické tradice. Unikátní empirický výzkum pražské suburbanizace byl realizován na Filozofické fakultě pod vedením Zdeňka Ullricha (1938).

V Československu byl pokračovatelem ekologického směru Jiří Musil, pro něhož byla Praha skutečnou laboratoří urbáního výzkumu. Mezi významné publikace urban studies druhé poloviny 20. století se řadí kniha *Sociologie současněho města* (Musil 1967), monotematické číslo *Sociologického časopisu* z roku 1977 a několik dalších textů výhradně z pera sociologů. Pro sociální geografii byl v tomto období přínosný nejen důraz na prostorové vnímání městského prostředí, ale do značné míry i spolupráce a provázanost pražské sociologie a sociální geografie. Přesto byla geografie města na Přírodovědecké fakultě

i v geografii obecně na okraji zájmu. Zajímavé jsou například studie Ctibora Votrubce o nouzových koloniích (Votrubec 1959, také 1965) nebo výzkumy Zdeňka Murdycha v centru Prahy (Murdych 1980).

Porevoluční období přineslo do sociologie uvolnění řady témat, která byla v minulosti tabu, a mnohem snazší pronikání nových témat ze západní sociologie. Pro urbánní sociologii to znamenalo změnu orientace mnoha autorů publikujících v minulosti o městě, zájem o jiná témata a „vyklizení“ pozice pro ostatní obory. Spíše ojediněle se objevovaly snahy o probuzení sociologického výzkumu města (Musil 1991). Od 90. let zabezpečovali největší objem prací o vnitřním uspořádání města sociální geografové, etnologové a demografové. V sociologii v tomto období dochází „k mizení prostoru jako elementu společnosti“ (Musil 2003: 160). K rehabilitaci prostoru v sociologickém výzkumu města dochází v plné šíři až v poslední době, o čemž svědčí např. publikace *Zrod velkoměsta* (Horská; Maur; Musil 2002) nebo monotematické číslo *Sociologického časopisu* o městě k životnímu jubileu Jiřího Musila z roku 2003 a několik prací autorů ze Sociologického ústavu AV (Musil; Illner 1992, Vajdová; Kostecký 1997, Bernard 2006, Vobecká; Kostecký 2007).

Zájem o město v geografickém výzkumu dokazuje řada odborných článků a prací² (např. Sýkora 1999, 2002, Ouředníček 2007a, Temelová 2007), monotematické číslo *Geografie – Sborník České geografické společnosti* o městě s významným zaměřením na jednotlivé lokality ve městě (Ilík; Ouředníček 2007, Polívka 2007, Temelová; Novák 2007a) a editovaná kniha *Sociální geografie Pražského městského regionu* (Ouředníček 2006).

Pro současnou sociální geografii města představují výše hodnocené směry a školy významné zdroje metodických přístupů ke studiu města, ale i prostředí a společnosti obecněji. Provázanost albertovské geografie s ostatními přírodovědnými obory odráží tradiční větší důraz na empirické ověřování teoretických konceptů, využívání výzkumných hypotéz i statistických metod. Geografický pohled na město zároveň využívá několika měřítkových úrovní – od pojetí měst jako

jednotek v systému osídlení až po detailní mikroúroveň sousedství v jednotlivých částech metropolitních regionů. Sociologické školy zabývající se městským prostorem jsou pro geografii atraktivní zejména využíváním následujících metodických postupů:

- Výzkum je založen na **empirických studiích**, které jsou prováděny v městském prostředí na dílčích tématech sociologického výzkumu a často zaznamenávány v podobě map. Mapy zachycují dílčí složky sociálního prostředí města a jejich rozmístění je často vysvětlováno na základě polohy lokality ve městě. Spojitost sociologie a geografie je zřejmá rovněž ve snaze o generalizaci prostorových jevů, která je vyjádřena například modely prostorové struktury města (Burgess 1925, Hoyt 1939).
- Významná pozornost je věnována **pohybu** (mobilitě), který je charakteristický pro městské prostředí. Kromě sociálního pohybu (Sorokin 1927) jsou v sociologických analýzách města využívány i prostorové pohyby, v sociální ekologii jsou migrační pohyby interpretovány jako invaze nebo filtrace, hodnoceny jsou i kontakty uvnitř města, město je vymezeno na základě dojížděkových vztahů (Burgess 1925).
- Vysvětlení jevů a procesů je obvykle založeno na mikroúrovni sledování a vybraných **případových lokalitách**; to umožňuje detailní hodnocení studovaného jevu na základě popisu kauzálních (nikoli statistických) závislostí a poznání institucí, aktérů a mechanismů, které ovlivňují organizaci městského prostředí.

Tyto tři okruhy metodického uchopení urbánního výzkumu jsou v následujícím textu ilustrovány příklady našich výstupů z posledních let.

EMPIRIE

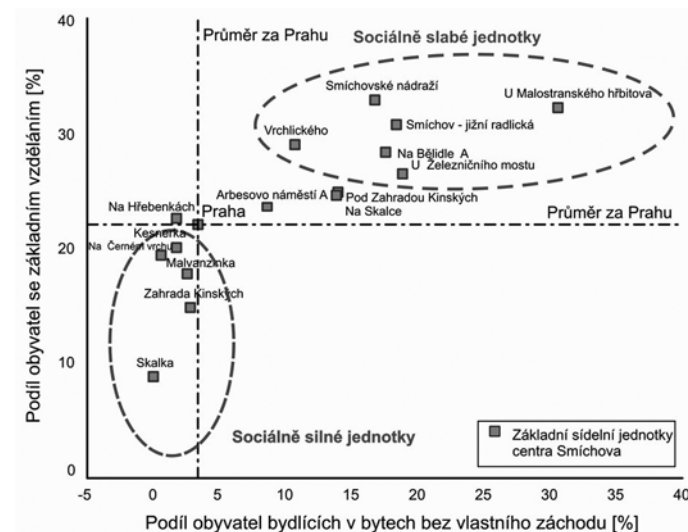
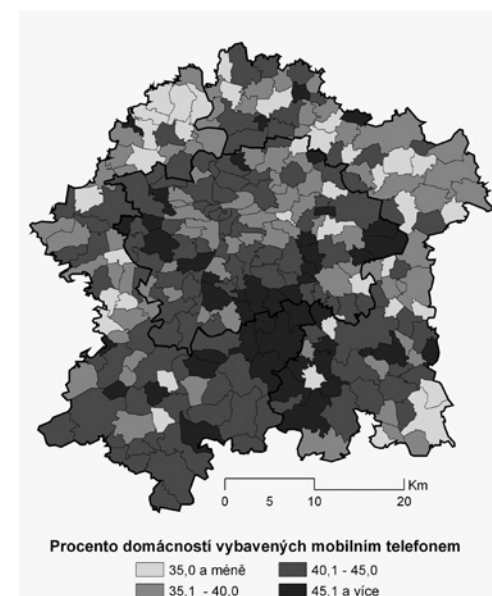
Geografie jako vědní disciplína je u nás od 20. let 20. století řazena k přírodním vědám, a proto i v sociálněgeografickém studiu města je zřetelný vliv tradice empirického bádání. V geografickém výzku-

2 Přehled se týká pouze pražské geografie, tedy prací pražských autorů o Praze. V regionech působí řada vynikajících urbánních geografů, jejichž publikační přehled je nad rámec tohoto příspěvku.

mu města pokládáme shromáždění empirických údajů o studované problematice za základ další práce, a to zejména z důvodu požadavku na korektnost a přesvědčivost předkládaných závěrů. Vycházíme totiž z předpokladu, že každé tvrzení by se mělo zakládat na doložitelných důkazech a právě empirický výzkum přispívá k důkladnému poznání městské reality. Výsledky založené pouze na (často povrchním) pozorování a popisu nemusí být správné. V posledním desetiletí se stalo obvyklé publikovat vědecké stati bez podložení závěrů výsledky empirické práce. Empirický výzkum města je přitom podle našeho názoru nezbytný k odhalení základních mechanismů vzniku a vývoje prostorové diferenciace a změn v charakteru sociálního a fyzického prostředí města.

Pro empirické sledování jsou využívány různé metody. V první řadě jde o analýzu statistických dat. Data jsou získávána jednak z běžných pramenů (sčítání obyvatelstva, data ČSÚ), ale také ze zdrojů méně obvyklých (data o kriminalitě Policie ČR, údaje o nezaměstnanosti z Úřadu práce, sociální dávky z MPSV, demografická a migrační statistika obecních a městských úřadů, průzkum cen nemovitostí z dat realitních společností). Při analýze statistických dat je kladen důraz na sledování a srovnávání různých časových období, a zejména na co nejmenší územní detail, za který je možno data získat. Na úrovni případové studie se může jednat až o detail jednotlivých domů. Příkladem takových studií může být výzkum vybavenosti domácností v suburbánním zázemí Prahy (využití běžných dat ze sčítání obyvatelstva, obrázek 2) nebo využívání sociálních dávek v kladenském sídlišti na úrovni domů (viz dále).

Ačkoliv statistická data tvoří základ tzv. výzkumu od stolu (desk research), nejsme pouze s jejich využitím schopni popsat celou řadu jevů a procesů. Může to být z důvodu jejich ryze kvantitativní povahy, ale také proto, že zkrátka nejsou pro danou oblast shromažďována. Další a velmi cennou metodou empirického sledování je proto **terénní šetření**. Šetření může mít podobu mapování stavu či rozmístění jevů nebo pozorování denního rytmu lokality. Pokud je šetření provedeno pečlivě a svědomitě, lze jím získat i relativně tvrdá data o studované lokalitě. Příkladem může být mapování fyzického stavu budov (Temelová 2007) a veřejných prostranství a zjišťování počtu přítomného obyvatelstva v lokalitě (Pospíšilová 2007).

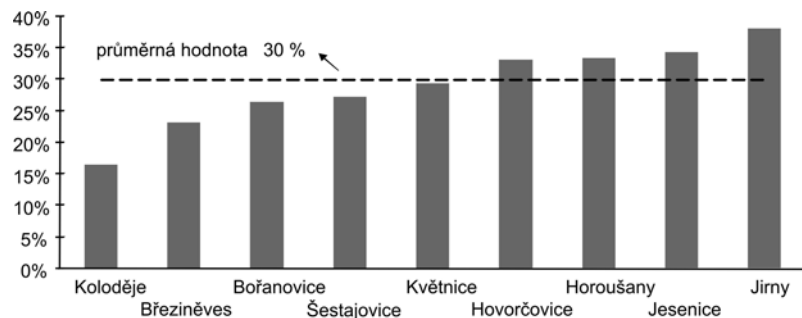

Obr. 2 Vybavenost domácností v Pražském metropolitním regionu
Zdroj: Puldová (2005); výzkum URRLab

Obr. 3 Rozhovor se starostou obce Dolany v zázemí Olomouce
Foto: Jana Temelová

Ve výzkumech vlivů suburbanizace na sociální prostředí cílových obcí (Ouředníček 2003, Puldová 2006) nebo průzkumu spokojenosti občanů s bydlením na kladenském sídlišti (Temelová a kol. 2007) jsme použili také metody sběru dat využívané v sociologii: **dotazníkové šetření** mezi obyvateli lokality, **rozhovory** s významnými

Obr. 4 Podíl obyvatel v suburbánních obcích s pocitem izolovanosti od starousedlíků
Zdroj: Puldová (2006)

představiteli, mentální mapy nebo Delphi šetření³ (obrázek 3). Takto získaná data jsou naopak založena na subjektivním vnímání reality a vyjadřují názory, pocity a pohledy zúčastněných aktérů na dané oblasti (obrázek 4 a 16). Měkká data vhodně doplňují soubor získaných informací o studované problematice zejména v oblastech, kde je datová základna nedostatečná, jedná se o obecné jevy nebo odhad budoucího vývoje.

ROZMÍSTĚNÍ A MAPA

Výsostně geografickým přístupem ke studování města je sledování **rozmístění jevů v prostoru** a jejich vyjádření v **mapě**. Výsledná mapa však pro geografa není cílem sledování, ale pouze prvním krokem k dalšímu poznávání. Umístění daného jevu v prostoru je informace, kterou geografové díky znalosti širšího kontextu celého území umějí interpretovat a dále s ní pracovat. Samotné rozmístění jevů v rámci města, tj. sledování jejich územní diferenciace, umožní zasadit studovanou lokalitu do širšího prostorového kontextu, díky němuž je pak možné odhalit příčiny, mechanismy a důsledky procesů probíhajících přímo v lokalitě.

V prvé řadě je nutné ke sledování města použít širě vymezený městský nebo metropolitní region a nikoliv jen město v administrativních hranicích. Pro systém vazeb v území městského regionu se v západní geografii ujalo označení denní městský systém⁴ (daily urban system). Prostor tohoto denního systému zhruba odpovídá oblasti intenzivního denního využívání obyvatelstvem, které je s ním propojeno množstvím centrifugálních i centripetálních kontaktů (Colby 1933). Kolekce studií zaměřená na studium metropolitního regionu

3 Principem metody Delphi je vícekolové dotazníkové šetření mezi skupinou odborníků, jejichž účast v šetření je anonymní. První kolo šetření je zpravidla formulováno obecněji s účelem zmapovat spektrum názorů expertů na studovanou problematiku. Cílem dalších kol je na základě zpětné vazby odpovědi konkretizovat a dospět ke konsenzuálnímu hodnocení.

4 V české geografické literatuře se používá spíše termín dojížděkový region.

jako celku je obsažena například v publikaci *Sociální geografie Pražského městského regionu* (Ouředníček 2006) i v řadě dalších studií (Šnejdová 2004, Puldová 2006, Ouředníček 2007).

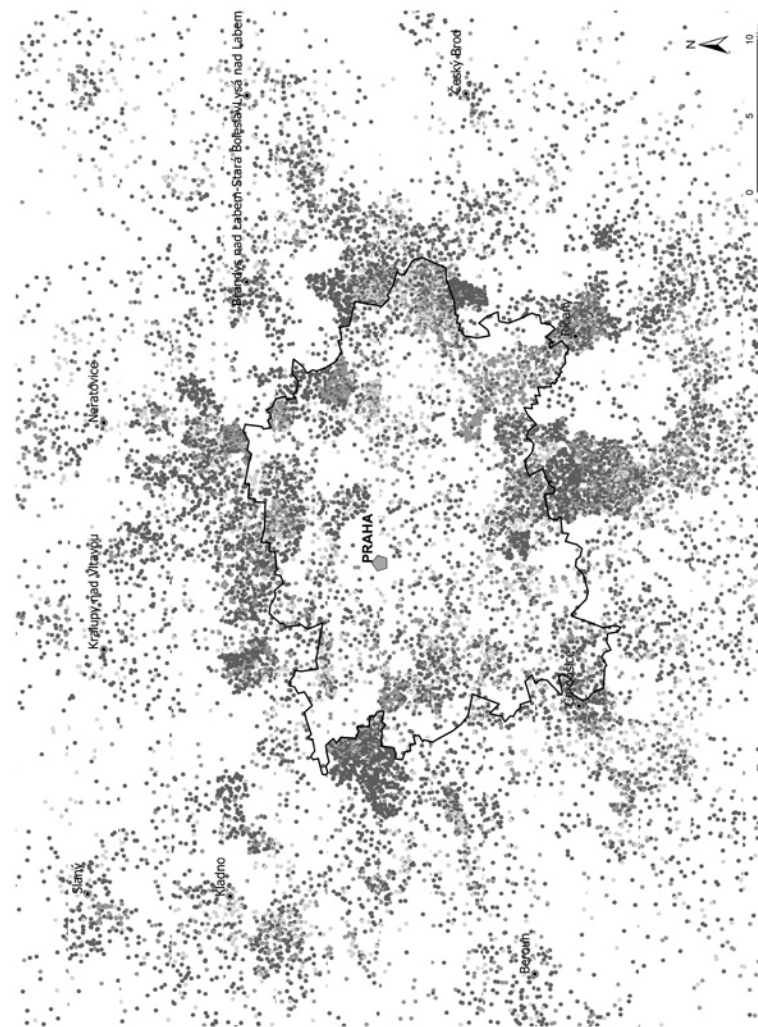
V druhé řadě, jak již bylo naznačeno, se studium konkrétní lokality nesmí omezit pouze na hodnocení jevů a procesů probíhajících uvnitř území a abstrahovat od prostorového kontextu lokality, jejích širších vztahů a procesů, které probíhají na vyšších měřítkových úrovních. Např. Amin (2007) upozorňuje, že žádný sociální problém městských lokalit nemůže být uspokojivě vysvětlen, aniž by byl dán do souvislosti s nadmístními vlivy. Je tedy důležité sledovat jevy a procesy na různých měřítkových úrovních.

Studium města lze provádět na několika **měřítkových úrovních**. Zaměření geografických studií měst je v posledních letech soustředěno převážně na dvě měřítkové úrovně – na hodnocení konkrétních oblastí ve městě (centrum města, etnická enkláva, sídliště, rozvojové plochy) a hodnocení města nebo skupiny měst v rámci systému osídlení (sítě měst). V našich studiích se zabýváme především mikro-úrovní, tj. studiem co nejmenších prostorových jednotek. Při hodnocení jevů a procesů na úrovni celého státu nebo metropolitního regionu je studovanou jednotkou obec nebo lépe základní sídelní jednotka. Příkladem je hodnocení rozsahu suburbanizačního procesu pomocí prostorového vzorce nové bytové výstavby (obrázek 5) nebo sociálně prostorové struktury Kladna (obrázek 6). V případových studiích pak jdeme na ještě nižší úroveň: sledovány jsou konkrétní lokality, skupiny domů a domy (obrázek 14 a 15).

POHYB, DLOUHODOBÉ ZMĚNY A KAŽDODENNÍ MOBILITA

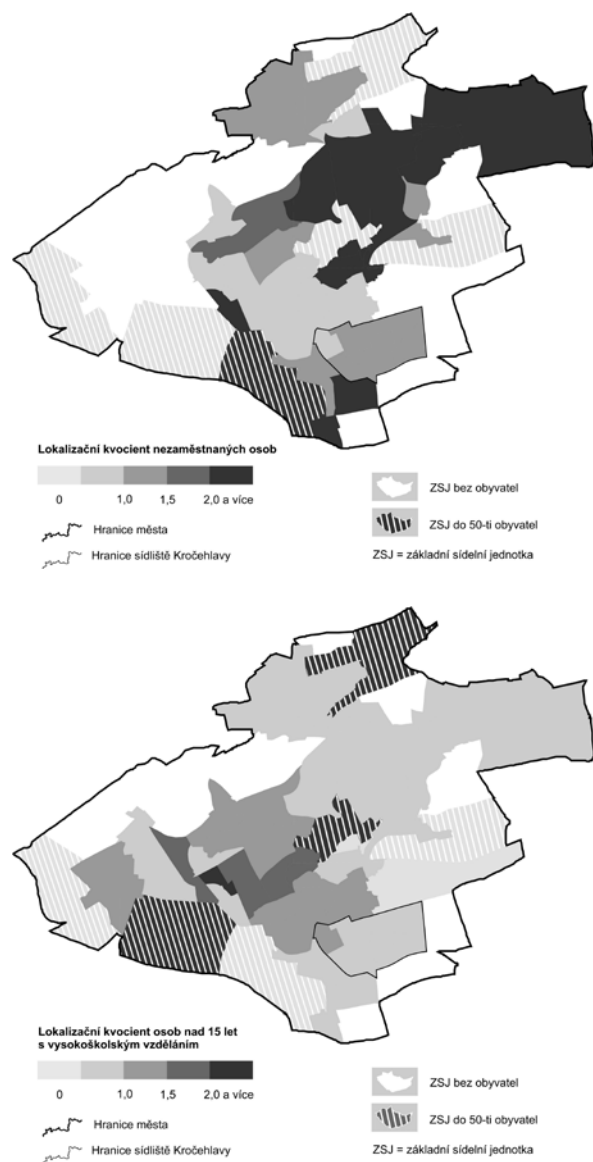
V sociogeografickém i ekologickém přístupu ke studiu města je kladen důraz na procesy změny městského prostředí a na mechanismy, kterými ke změně prostředí dochází. Vedle proměny města v čase je zdůrazňován i význam mobility a každodenního pulzu (rytmu) města (Burgess 1925).

Každý den se ve městě uskutečňuje nepřeborné množství pohybů. Od každodenní dojížděky obyvatel do zaměstnání, škol, za nákupy,

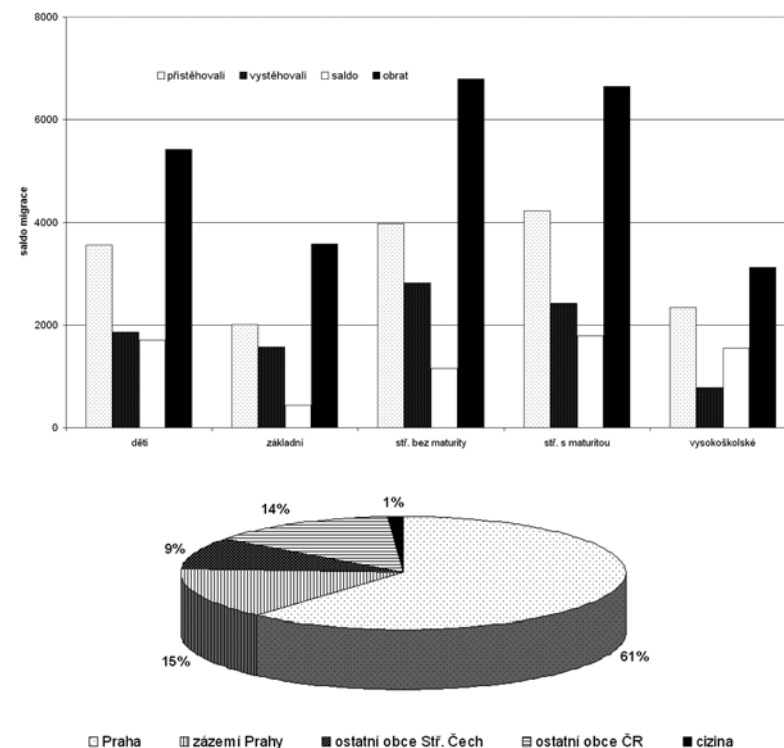

Obr. 5 Rozmístění nové bytové výstavby v Pražském městském regionu

Zdroj: výzkum URRIlab

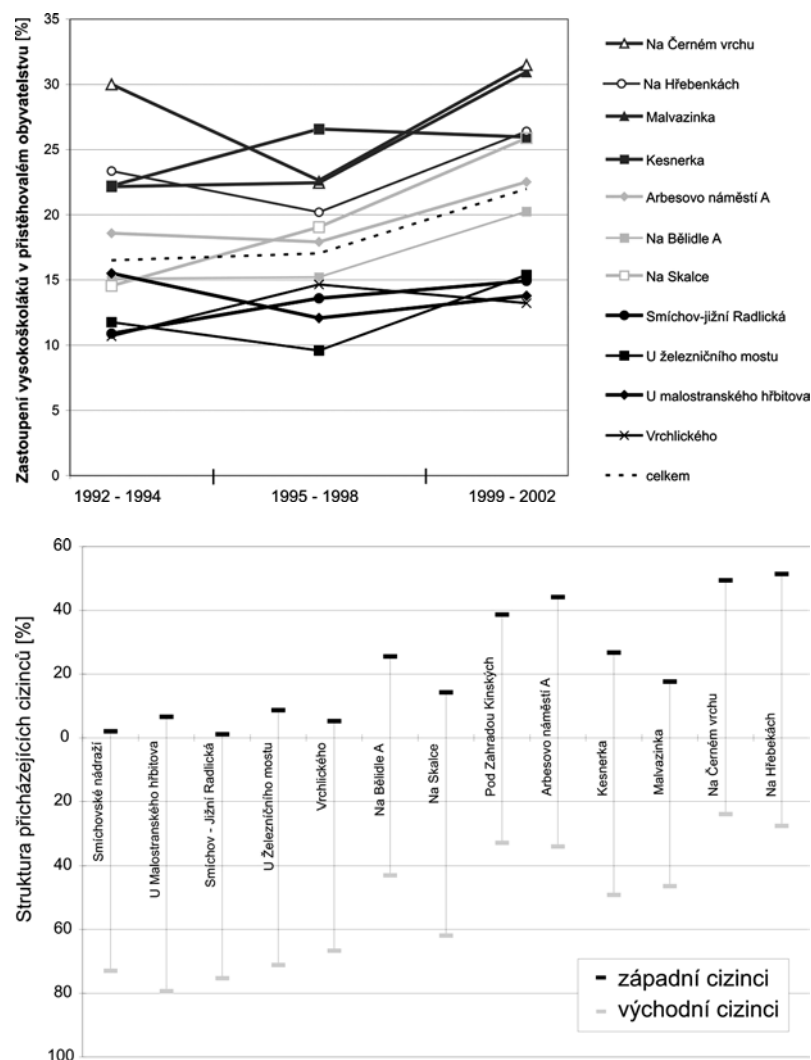
Obr. 6 Sociálně prostorová struktura města Kladna – nezaměstnanost a vzdělanost
Zdroj: Temelová a kol. (2007)

Obr. 7 Migrace a suburbanizace – vzdělanostní struktura migrantů v zázemí Prahy, zdrojové oblasti příchozích do zázemí Prahy (migrační data z let 1997–9)
Zdroj: Ouředníček (2001), Ouředníček (2007)

službami a zábavou, přes krátkodobé pobyty návštěvníků města až po dlouhodobý pohyb spojený se stěhováním lidí a firem do nových lokalit uvnitř města (Colby 1933).

Dlouhodobý pohyb obyvatel je možné sledovat na základě údajů o migraci (Ouředníček 2000, 2007a). Srovnání sociálních a demografických charakteristik příchozích a odchozích obyvatel pak vypovídá o proměně sociálního prostředí. Analýza podrobných dat o migraci je využívána při studiu proměny sociálního prostředí ve vybraných lokalitách v rámci městského regionu. Jedná se například

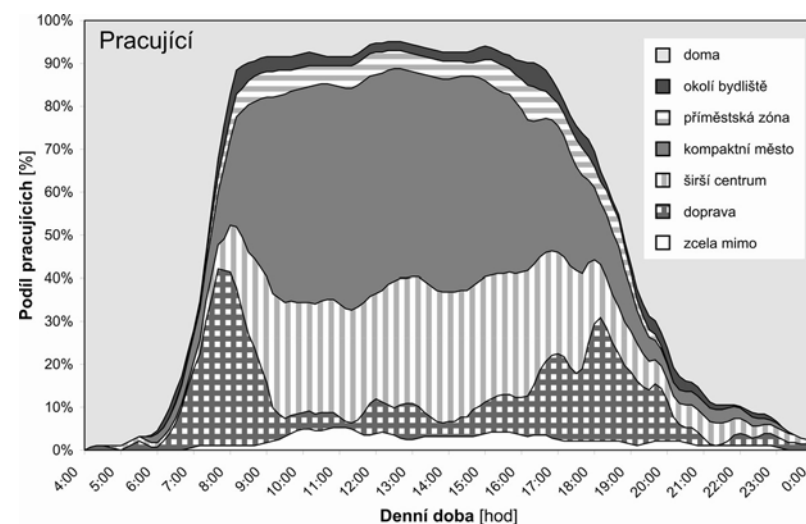
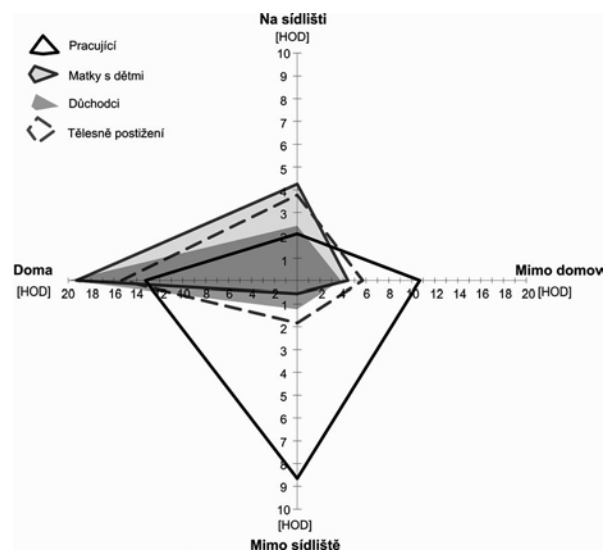
Obr. 8 Migrace a její vliv na proměnu lokality – urbanistické obvody v okolí Anděla (Praha-Smíchov)

Zdroj: výzkum URRLab; výzkum URRLab

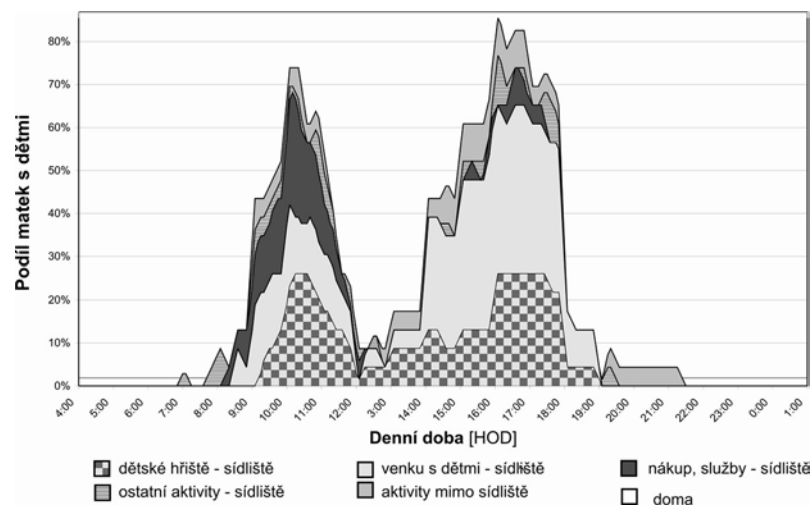
o studium suburbanizace a proměny sociálního prostředí v zázemí Prahy (Ouředníček 2001, 2003; obrázek 9), nebo o revitalizaci vybraných částí vnitřního města a s ní spojené změny sociálního prostředí v jeho jednotlivých částech (Ilík; Ouředníček 2007, Temelová; Novák 2007a; obrázek 10). Analýza migrace uspokojivě zachycuje počty osob, jejich základní strukturu a intenzitu migračních toků. Neumožňuje však v potřebném detailu odpovědět na otázky zabývající se důvody a motivacemi migrujících a důsledky, které ve zdrojových a příjmových migračních oblastech jednotlivé přesuny mají. V tomto případě jsou využívány alternativní postupy (Puldová; Ouředníček 2006, Puldová 2006). Mezi nejdůležitější z nich patří: případové studie, dotazníkové šetření a řízený rozhovor.

Pro poznání způsobu, jakým městský region funguje, jaká je jeho vnitřní struktura a jak v něm operují jeho obyvatelé, je důležité věnovat pozornost každodennímu, zejména rutinnímu pohybu jednotlivých obyvatel města. Způsoby, jakými různí lidé v každodenním životě město využívají, se vzájemně velmi liší. Svoji roli zde hrají základní sociální, ekonomické a demografické charakteristiky (věk, pohlaví, vzdělání, zaměstnání...), specifický životní styl, popř. způsob života, prostorové uspořádání města a v neposlední řadě také místo bydliště či pracoviště. Právě posledně jmenovaný faktor stojí v popředí současného zájmu. Klíčovou otázkou v tomto případě je, jaký vliv má místo bydliště na každodenní život obyvatel a jakým způsobem místo bydliště a každodenní život obyvatel interaguje s ostatními výše zmíněnými faktory. To vše je interpretováno v kontextu celého městského regionu a jeho vnitřní struktury. Příkladem realizovaných empirických studií je sledování každodenního života nově příchozích obyvatel v zázemí Prahy (Novák 2004, Doležalová; Ouředníček 2006, Novák; Sýkora 2007). Výchozí nástroj pro získání informací o každodenních činnostech a pohybu obyvatel v rámci městského regionu představuje deníkový záznam (příloha 1). Na základě informací z deníkových záznamů je možné vytvořit obraz o způsobu, jakým obyvatelé lokality využívají městský prostor během dne (obrázek 9 a 10).

Vedle sledování každodenního života jednotlivých obyvatel je možné sledovat celkový pulz městského regionu i pomocí informací o dopravě. Dopravní proudy, které pravidelně mezi jádrem

Obr. 10 Každodenní život a prostorová mobilita – noví obyvatelé suburbie v zázemí Prahy (všední den zaměstnaných) Zdroj: Novák (2004)

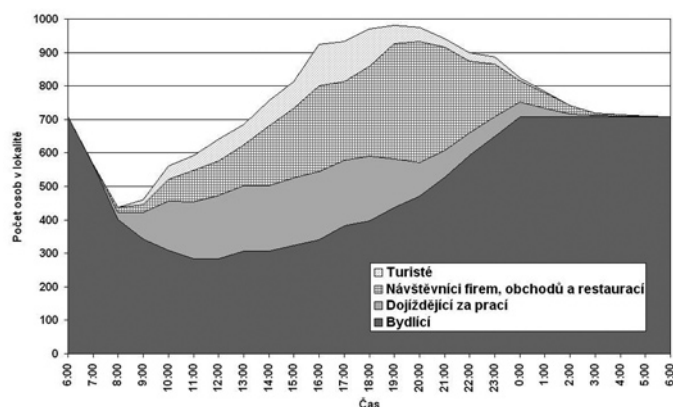

Obr. 9 Denní činnosti a prostorový pohyb – obyvatelé sídliště Kročehlavy (Kladno) Zdroj: Temelová a kol. (2007)

města a zázemím probíhají, analyzuje například Urbánková a Ouředníček (2006).

Konkrétní lokalita uvnitř města, její charakter, identita a funkce je svým způsobem vytvářena a reprodukována právě pomocí každodenně se opakujících pohybů a činností obyvatel a návštěvníků města. Studium města na základě sledování opakujících se rytmů v obecné rovině popisuje Lefebvre (2004). Příkladem praktické aplikace je studie denního rytmu vybraných lokalit centrální části Prahy (Pospíšilová 2007; obrázek 11).

„První lidé se ve všední den v lokalitě objevují od 6. hodiny ráno, mezi 7. a 8. hodinou jich postupně přibývá. Bydlící obyvatelé odchází do zaměstnání či školy. Již při tomto prvním dění pozorujeme rozdíl mezi Pařížskou ulicí a ulicemi postranními... Na sobě mají běžné denní oblečení a vlastní automobily střední třídy. Naproti tomu v Pařížské ulici nás na první pohled upoutá odlišná sociálně-ekonomická struktura obyvatel... Do jedné hodiny pak restaurace opouští většina osob, vytrvalí zůstávají do 3. hodiny ve dvou otevřených

Obr. 11 Rytmus lokality: pražský Josefov ve všední den
Zdroj: upraveno z Pospíšilové (2007)

barech. Do 5. hodiny ránní je zde pak v provozu jeden klub, kde už je ale pouze minimum lidí.“ (Pospíšilová 2007: 100–102).

PŘÍPADOVÉ STUDIE

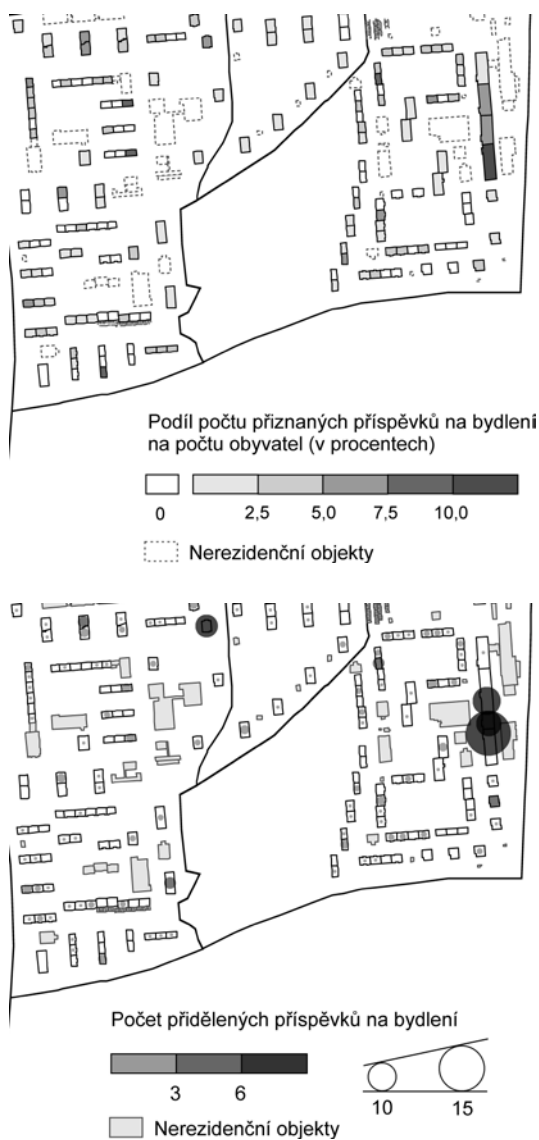
Využití případových studií umožňuje intenzivní výzkum jednotlivé události, skupiny obyvatel nebo, v případě geografického výzkumu, jedné lokality. V porovnání s dříve popsány přístupů (mapování rozmístění, mobility a pohybu) jsou v našem výzkumu zaměřeny především na mikroúroveň sledování, např. studium jednoho regionu, obce či městské lokality. Jejich síla spočívá v hlubokém a komplexním pohledu na vybrané území, proto je považujeme za velmi důležitou součást geografického výzkumu. Podrobné poznání místa umožňuje pochopení vztahů a příčinných vazeb uvnitř i vně území, poznání ovlivňujících faktorů a pomáhá při vysvětlování rozmístění jevů a jejich prostorových vztahů. Zejména při hledání odpovědí na otázky PROČ? a JAK? jsou případové studie velmi užitečné a v řadě výzkumů navazují na „hrubé“ poznání reality ze statistických dat

a doplňují ho. Zároveň umožňují postihnout komplexní působení mnoha faktorů, aktérů a institucí, ovlivňujících fungování procesů a charakter prostředí ve sledovaných lokalitách.

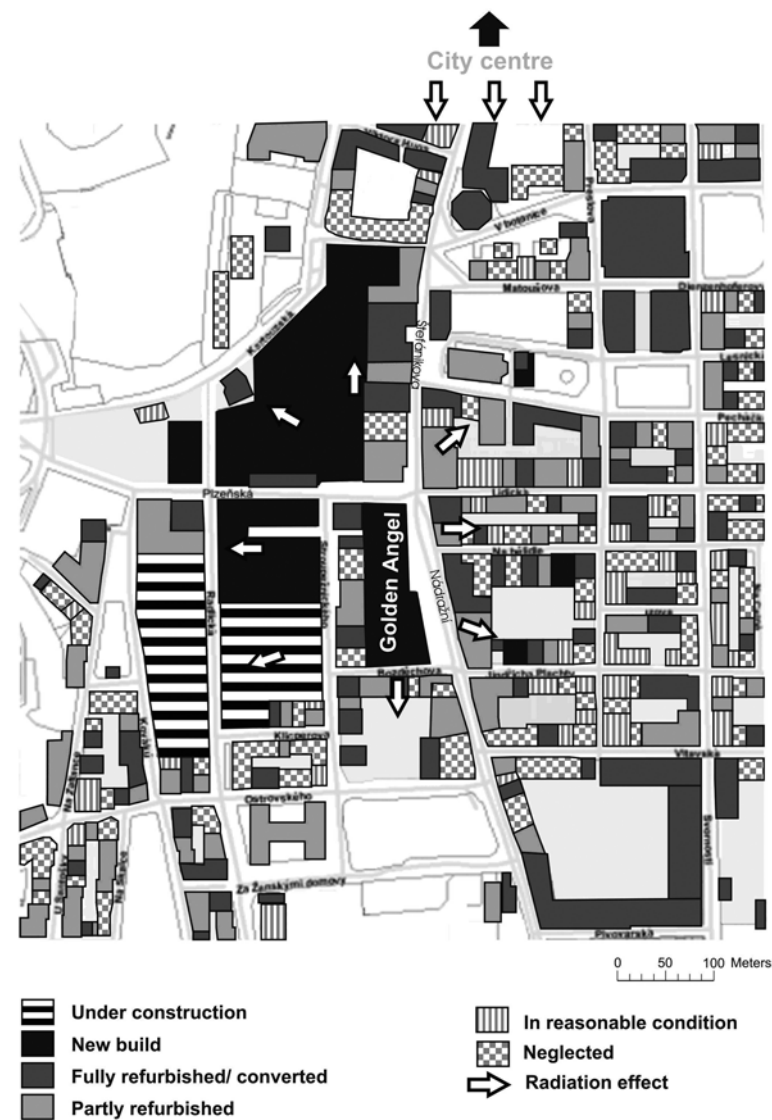
Z metodického hlediska je případová studie založena na propojení různých informačních zdrojů a výzkumných přístupů. Klíčová je především kombinace statistických údajů a kvantitativních analytických postupů s kvalitativními daty a metodami výzkumu (např. terénní průzkum, řízené rozhovory, dotazníkové šetření, pozorování, studium dokumentů, obsahová analýza tisku). Využití více výzkumných nástrojů v případové studii jedné lokality umožňuje postihnout širokou škálu rozličných charakteristik prostředí, vztahů a zároveň také podchytit širší kontext rozvoje lokality (Ley 1988). Tyto přístupy jsme využili např. při studiu faktorů a mechanismů revitalizace ve vnitřním městě (Temelová 2007), změn v sociálním prostředí a každodenního života obyvatel v suburbii (Novák 2004, Puldová; Ouředníček 2006) nebo ve výzkumu příčin a důsledků rezidenční segregace (Ouředníček 2007b, Temelová; Novák 2007b).

Při využití statistických dat pro hloubkové studie lokalit je největším úskalím získání údajů v dostatečném územním detailu, například za jednotlivé domy (obrázek 12). Významným zdrojem informací pro malá území je proto vlastní terénní průzkum v lokalitě. Při studiu městských lokalit se často provádí například mapování kvality rezidenčního prostředí (množství a kvalita veřejných prostor, fyzický stav budov, vybavenost službami; obrázek 13). V současné době je v některých případech nutnost pracného terénního šetření nahrazena dokonalejšími způsoby centrální evidence. Například při sledování nové bytové výstavby již slouží terénní šetření díky existenci Registru sčítacích obvodů (RSO) spíše k ověření a doplnění centrálně shromažďovaných informací než k plošnému mapování nové výstavby v dané lokalitě (obrázek 14 a 15).

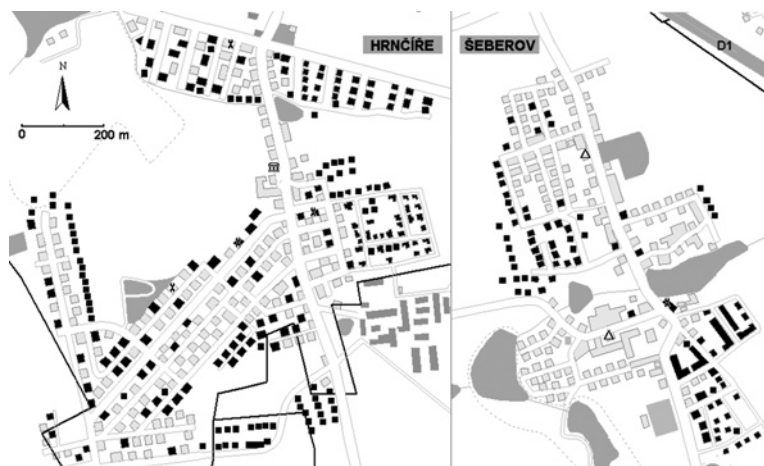
Výhodou případových studií je rovněž možnost **kombinace různých úhlů pohledu**, a to jak ve smyslu role a vnímání různých aktérů a skupin (obyvatel, uživatel, úředník, investor, cizinec, nezaměstnaný apod.), tak ve smyslu hodnocení problému z pohledu lokality, širšího okolí či celého města. Nejčastějším nástrojem jsou řízené rozhovory s důležitými aktéry a dotazníkové šetření s vybraným vzorkem populace. Rozhovory a dotazníková šetření jsou nejčastěji zaměřeny

Obr. 12 Informace o příspěvcích na bydlení podle jednotlivých domovních vchodů poskytují mikropohled na rozmístění obyvatel podle socioekonomického statusu
Zdroj: výstup z výzkumu URRLab

Obr. 13 Terénní šetření fyzického stavu budov v lokalitě vnitřního města
Zdroj: Temelová (2007)

Obr. 14 Přesná lokalizace nové výstavby pomocí detailního terénního šetření

Zdroj: Ouředníček 2007

Poznámka: zvýrazněné jsou domy postavené v letech 1990–2005

na vnímání prostředí, problémů a vztahů v lokalitě různými aktéry a skupinami obyvatel. Mentální mapování, tj. zjišťování vnímání kvality, uspořádání a preferencí v prostoru, bylo využito například pro vytvoření mapy strachu na sídlišti (Temelová a kol. 2007; obrázek 16) či atraktivity jednotlivých částí města pro trávení volného času (Kosmáková 2007).

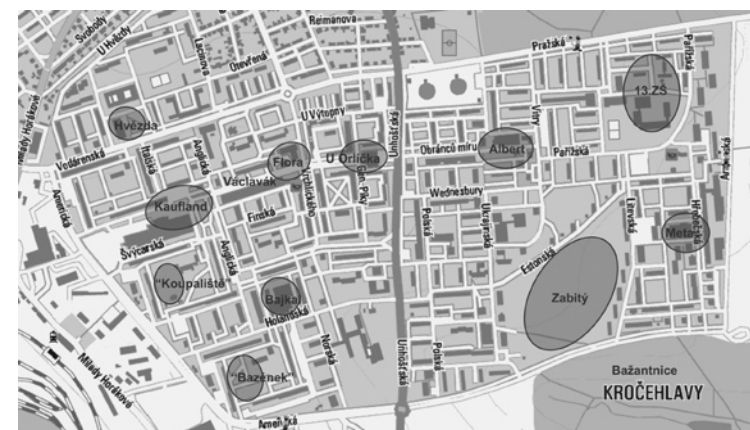
Vedle kvantitativních a kvalitativních zdrojů informací je důležitou součástí hloubkového průzkumu lokalit **vlastní zkušenost z místa a znalost území** (interpretativní výzkum). Proto je řada našich výzkumů realizována právě v Praze jako lokální urbánní laboratoři. Pozorování v lokalitě bylo využito ve studiích sledujících životní rytmus místa, jeho obyvatel i uživatelů (např. Temelová; Hrychová 2004, Pospíšilová 2007). Poznání a zážitek z lokality usnadňují pochopení a interpretaci skutečností zjištěných exaktnějšími metodami, pomáhají dokreslit charakter místa a dodávají číselným údajům skutečnou představu o tom, jak lokalita vypadá a co se v ní děje. Přesto slouží jen jako doplněk a pomůcka při ověřování závěrů poctivé a náročné empirické práce.

Obr. 15 Přesná lokalizace nové výstavby na základě dat z Registru sčítacích obvodů

Zdroj: výstup z výzkumu URRLab

Poznámka: značky udávají dvě období výstavby domu

Obr. 16 Mapa strachu na sídlišti vytvořená pomocí mentálního mapování

Zdroj: Temelová a kol. 2007

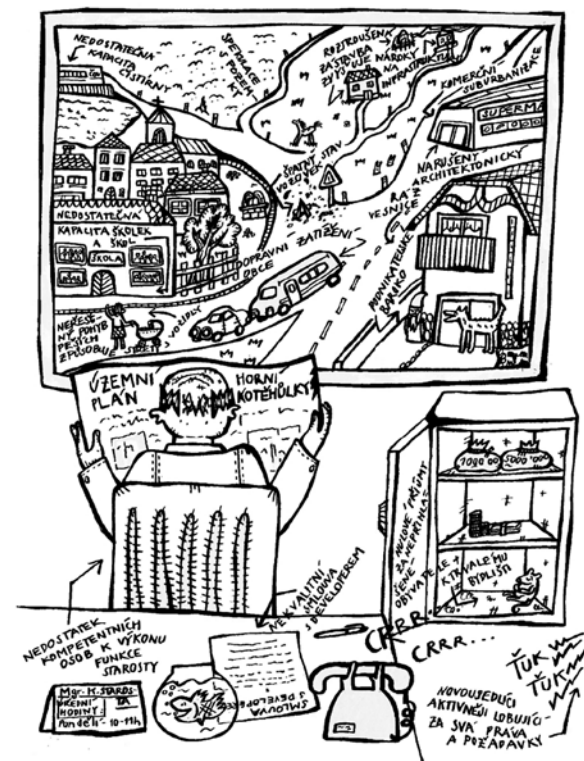
Poznámka: zakreslené oblasti byly označeny v dotazníkovém šetření jako nebezpečná místa

Obr. 17 Fotografie často dobře dokreslují sociální prostředí v lokalitách
Foto: Martin Ouředníček, Jana Temelová

PREZENTACE

I když je obsahová stránka ve výzkumu nejdůležitější, forma předání a zprostředkování často zásadním způsobem ovlivňuje aplikaci výzkumných výsledků v praxi, ve výuce nebo pro účely osvěty. Graficky zajímavé a srozumitelné výstupy pomáhají zpřístupnit výsledky výzkumu odborné i laické veřejnosti a usnadňují jejich předání do praxe. Podobně jako v samotném výzkumu také v prezentaci dosažených výsledků je přínosná spolupráce různých profesí (obrázek 18).

Obr. 18 Problémy suburbánní obce očima starosty
Zdroj: námět Světa Zelendová, grafika Šárka Zahálková v knize
Suburbanizace.cz (Ouredníček; Temelová a kol. 2008)

Rozvoj prezentační a grafické techniky umožňuje využívat vedle tradičních zobrazovacích nástrojů také moderní formy vizualizace a prezentace (např. GIS projekty, dynamické mapy, webové prezentace, postery, brožury, výstavy; obrázek 19).

ZÁVĚR

Není pochyb o tom, že ve světě v současnosti existuje řada škol výzkumu města, které uplatňují zcela jiné metody než tradiční sociální ekologie chicagské školy. Totéž lze říci rovněž o dalších výzkumných centrech a skupinách urbánního výzkumu v Česku nebo okolních evropských zemích. Cílem příspěvku nebylo přinést celkový přehled

možných přístupů a výzkumných metod používaných napříč světovou nebo českou urbánní geografii, ale nastínit náš vlastní přístup ke studiu města, jeho historické souvislosti i příklady současného využití. Věříme, že kromě nutné znalosti teoretických směrů a trendů v současném výzkumu je přínosné využívat shora hodnocené metody studia městského prostředí, především kombinaci kvalitativního a kvantitativního výzkumu na různých měřítkových úrovních, empirickou práci v terénu a využití případových studií jednotlivých lokalit uvnitř metropolitních regionů.

Literatura

- Amin, Ash. 2007. „Re-thinking the Urban Social.“ *City* 11 (1): 100–114.
- Anderson, Neil. 1923. *The Hobo*. Chicago: University of Chicago Press.
- Bernard, Josef. 2006. „Sociální integrace přistěhovalců z velkoměsta na vesnici v České republice a v Rakousku.“ *Sociologický časopis* 42 (4): 741–760.
- Boháč, Antonín. 1923. *Hlavní město Praha. Studie o obyvatelstvu*. Praha: SÚS. Bursík a Kohout.
- Burgess, Ernest Watson. 1925. „The Growth of the City: an Introduction to a Research Project“. In Park, Robert Ezra; Burgess, Ernest Watson; McKenzie, Roderick D. (eds.). *The City*. Chicago: The Chicago University Press, s. 47–62.
- Colby, Charles C. 1933. „Centrifugal and Centripetal Forces in Urban Geography“. *Annals of the Association of American Geographers* 23 (1): 1–20.
- Doležalová, Gabriela; Ouředníček, Martin. 2006. „Životní styl obyvatelstva v suburbánní zóně Prahy“. In Ouředníček, Martin (ed.). *Sociální geografie Pražského městského regionu*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, katedra sociální geografie a regionálního rozvoje, s. 143–159.
- Haml, Martin; Gardavský, Václav; Kühnl, Karel. 1987. *Regionální struktura a vývoj systému osídlení ČSR*. Praha: Univerzita Karlova.
- Hoyt, Homer. 1939. „The Pattern of Movement of Residential Rental Neighborhoods“. In Fyfe, Nicholas R.; Judith T. Kenny. 2005. *The Urban Geography Reader*. London: Routledge, s. 28–36.
- Horská, Pavla; Maur, Eduard; Musil, Jiří. 2002. *Zrod velkoměsta. Urbanizace Českých zemí a Evropa*. Praha – Litomyšl: Paseka.

Obr. 19 Webový portál Suburbanizace.cz slouží ke zpřístupnění výsledků výzkumu veřejnosti
Zdroj: www.suburbanizace.cz

- Ilík, Jan; Ouředníček, Martin. 2007. „Karlín a jeho proměny v souvislostech postsocialistické transformace Prahy“. *Geografie – Sborník ČGS* 112 (3): 292–314.
- Král, Jiří. 1946. *Zeměpisný průvodce Velkou Prahou a její kulturní oblastí*. Praha: Melantrich.
- Kosmáková, Soňa. 2007. *Vnímání atraktivity městských částí Karlových Varů z hlediska možností sportovního využití*. Diplomová práce. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, katedra sociální geografie a regionálního rozvoje. Vedoucí diplomové práce RNDr. Jana Temelová, Ph.D.
- Lefebvre, Henri. 2004. *Rhythmanalysis*. New York: Continuum.
- Ley, David. 1988. „Interpretive social research in inner city“. In Eyles, John (ed.). *Research in Human Geography. Introductions and Investigations*. Oxford: Basil Blackwell, s. 121–138.
- Moschelesová, Julie. 1937. „The Demographic, Social and Economic Regions of Greater Prague: A Contribution to Urban Geography“. *Geographical Review* 27 (3): 414–429.
- Murdoch, Zdeněk. 1980. „Mapa hustoty pěší dopravy v centru města“. *Sborník ČGS* 85 (4), s. 325–327.
- Musil, Jiří. 1967. *Sociologie soudobého města*. Praha: Svoboda.
- Musil, Jiří. 1991. „Nové vymezení sociální ekologie“. *Sociologický časopis* 27 (1): 69–89.
- Musil, Jiří. 2003. „Proměny urbánní sociologie ve Spojených státech a Evropě 1950–2000“. *Sociologický časopis* 39 (2): 137–167.
- Musil, Jiří; Illner, Michal. 1992. *Dlouhodobé směry vývoje hlavního města Prahy z hlediska sociálně-ekonomického, kulturního a geopolitického*. Praha: Sociologický ústav ČSAV, Pracovní texty.
- Novák, Jakub. 2004. *Časoprostorová mobility obyvatel a strukturované prostředí metropolitní oblasti*. Magisterská práce. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, katedra sociální geografie a regionálního rozvoje. Vedoucí diplomové práce Doc. RNDr. Luděk Sýkora, Ph.D.
- Novák, Jakub; Sýkora, Luděk. 2007. „A City in Motion: Time-Space Activity and Mobility Patterns of Suburban Inhabitants and Structuration of Spatial Organisation in Prague Metropolitan Area“. *Geografiska Annaler B: Human Geography* 89B (2): 147–168.
- Ouředníček, Martin. 2000. „Teorie stadií vývoje měst a diferenciální urbanizace“. *Geografie – Sborník České geografické společnosti* 105 (4): 361–369.
- Ouředníček, Martin. 2001. „Nová sociálně prostorová struktura v zázemí Prahy“. In Létal, Ivan a kol. *Česká geografie v období rozvoje informačních technologií*. Olomouc: Přírodovědecká fakulta University Palackého, s. 248–257.
- Ouředníček, Martin. 2003. „Suburbanizace Prahy“. *Sociologický časopis* 39 (2): 235–253.
- Ouředníček, Martin (ed.). 2006. *Sociální geografie Pražského městského regionu*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, katedra sociální geografie a regionálního rozvoje.
- Ouředníček, Martin. 2007a. „Differential Suburban Development in the Prague Urban Region“. *Geografiska Annaler* 89B (2): 111–125.
- Ouředníček, Martin. 2007b. „Segregace sociálně slabých“. *Obec a finance* 12 (3): 28–29.
- Ouředníček, Martin; Temelová, Jana; Macešková, Marie; Novák, Jakub; Puldová, Petra; Romportl, Dušan; Chuman, Tomáš; Zelendová, Světa; Kuncová, Iva. 2008. *Suburbanizace.cz*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, katedra sociální geografie a regionálního rozvoje.
- Polívka, Jan. 2007. „Sociální diferenciace v prostoru pražských subcenter“. *Geografie – Sborník ČGS* 112 (3): 266–291.
- Pospíšilová, Lucie. 2007. *Skutečné obyvatelstvo centra Prahy a každodenní život v jeho lokalitách*. Magisterská práce. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, katedra sociální geografie a regionálního rozvoje. Vedoucí diplomové práce RNDr. Martin Ouředníček, Ph.D.
- Puldová, Petra. 2005. *Změna sociálního prostředí v obcích v zázemí Prahy*. Ročníková práce. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, katedra sociální geografie a regionálního rozvoje. Vedoucí ročníkové práce RNDr. Martin Ouředníček, Ph.D.
- Puldová, Petra. 2006. *Vliv suburbanizace na změnu sociálního prostředí v zázemí Prahy*. Diplomová práce. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, katedra sociální geografie a regionálního rozvoje. Vedoucí diplomové práce RNDr. Martin Ouředníček, Ph.D.
- Puldová, Petra; Ouředníček, Martin. 2006. „Změny sociálního prostředí v zázemí Prahy jako důsledek suburbanizace“. In Ouředníček, Martin (ed.). *Sociální geografie Pražského městského regionu*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, katedra sociální geografie a regionálního rozvoje, s. 128–142.
- Sorokin, Pitirim. 1927. *Social mobility*. New York, London: Harper & Brothers.
- Sýkora, Luděk. 1999. „Changes in the internal spatial structure of post-communist Prague“. *Geojournal* 49 (1): 79–89.
- Sýkora, Luděk (ed.). 2002. *Suburbanizace a její sociální, ekonomické a ekologické důsledky*. Praha: Ústav pro ekopolitiku.
- Šnejdová, Iva. 2004. *Změny ve vzdělanostní struktuře Pražského městského regionu*. Magisterská práce. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, katedra sociální geografie a regionálního rozvoje. Vedoucí magisterské práce RNDr. Martin Ouředníček, Ph.D.

Temelová, Jana. 2007. „Flagship developments and the physical upgrading of post-socialist inner city: The Golden Angel project in Prague“. *Geografiska Annaler* 89B (2): 169–181.

Temelová, Jana; Hrychová, Hedvika. 2004. „Globalization, eyes and urban space: visual perception of globalizing Prague“. In Eckardt, Frank; Hassenpflug, Dieter (eds.). *Urbanism and Globalization*. The European City in Transition, Vol. 2. New York & Frankfurt/M: Peter Lang, s. 203–221.

Temelová, Jana; Novák, Jakub. 2007a. „Z průmyslové čtvrti na moderní městské centrum: proměny ve fyzickém a funkčním prostředí centrálního Smíchova“. *Geografie – Sborník ČGS* 112 (3): 315–333.

Temelová, Jana; Novák, Jakub. 2007b. „Rezidenční segregace Romů v ČR“. *Obec a finance* 12 (4): 32–33.

Temelová, Jana; Ouředníček, Martin; Novák, Jakub; Puldová, Petra. 2007. *Socioekonomická analýza sídliště Kročehlavy v Kladně. Výzkumná zpráva*. Praha: Univerzita Karlova v Praze.

Thrasher, Frederic Milton. 1927. *The Gang: A Study of 1313 Gangs in Chicago*. Chicago: University of Chicago Press.

Ullrich, Zdeněk (ed.). 1938. *Soziologische Studien zur Verstädterung der Prager Umgebung*. Praha: Revue Sociologie a sociální problémy.

Urbánková, Jana; Ouředníček, Martin. 2006. „Vliv suburbanizace na dopravu v Pražském městském regionu“. In Ouředníček, Martin (ed.). *Sociální geografie Pražského městského regionu*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecké fakulta, katedra sociální geografie a regionálního rozvoje, s. 79–95.

Vajdová, Zdenka; Kostecký, Tomáš. 1997. „Politická kultura lokálních společenství: případ tří měst“. *Sociologický časopis* 32 (3): 445–465.

Vobecká, Jana; Kostecký, Tomáš (eds.). 2007. „Politické důsledky suburbanizace: Analýza případových studií proměn politického chování a občanské participace ve vybraných suburbánních lokalitách Prahy a Brna“. *Sociologické studie* 8. Praha: Sociologický ústav AV ČR.

Votrubec, Ctibor. 1959. „Zanikání nouzových kolonií na území Prahy. Příspěvek k zeměpisu velkoměsta“. *Sborník Československé společnosti zeměpisné* 64 (1): 6–12.

Votrubec, Ctibor. 1965. *Praha – zeměpis velkoměsta*. Praha: SPN.

Wellman, Barry; Leighton, Barry. 1979. „Networks, Neighborhoods, and Communities. Approaches to the Study of the Community Question“. *Urban Affairs Quarterly* 14 (3): 363–390.

Wirth, Louis. 1928. *The Ghetto*. Chicago: University of Chicago Press.

Zorbaugh, Harvey Warren. 1929. *The Gold Coast and the Slum. A Sociological Study of Chicago's Near North Side*. Chicago: University of Chicago.

Příloha

Č A S	K o d	Co přesně děláte?	Kde se nacházíte?	Jste s někým?			
		(můžete prosím upřesnit vaši aktivitu?)	(doma, v práci - uváděte prosím, kde přesně např. Vinohrady, Příhonice)	sám	s dětmi	ostatní členové domácnosti	jiná známá osoba
4		✓ PRÁCE	PRAHA - VINOHRADY	X			
				X			
				X			
				X			

Příloha 1: Jedna z forem deníkového záznamu

